

Tilkovszky Loránt emlékére (1927–2021)*

2021. január 13-án életének 94. évében elhunyt Tilkovszky Lóránt. Halálával az 1920–1930-as évek fordulója körül született meghatározó történészgeneráció újabb tagja távozott.

Tilkovszky Lóránt

A jeles historikus Budapesten született és nevelkedett, itt járta iskoláit. Az általános iskolát Rákosligeten végezte, ahol élete végéig lakott, majd 1945-ben a VII. kerületi Madách Gimnáziumban érettségizett kitüntetéses eredménnyel. A tudományos kutatás varázsa a budapesti egyetemen ragadta magával, ahol 1950-ben szerzett magyar–történelem–latin szakos tanári diplomát jeles eredménnyel. Pályája kezdetén rövid ideig volt általános iskolai tanár és levéltáros. 1951–1954 között aspiráns az

* A nekrológ eredetileg az Ujkor.hu portálon jelent meg: <https://ujkor.hu/content/tilkovszky-lorant-1927-2021-emlekere>

MTA Történettudományi Intézetében. Ezt követően a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat központi apparátusának titkáráként, majd országos titkáráként a történeti tárgyú ismeretterjesztés legfőbb irányítója volt. 1961-ben teljesült be álma azzal, hogy az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa lett – s maradt nyugdíjba vonulásáig. Ezzel, végleg hivatásos kutatóként lett a múlt egy részének feltárója.

A tudományos ranglétrán történő emelkedésének két meghatározó lépcsőfoka volt: kandidátusi disszertációjának megvédése 1955-ben, 28 évesen, amit 1977-ben követett a történettudomány doktora fokozat megszerzése.

Tilkovszky Lorántot elsősorban a magyarországi német nemzetiség történetének kutatójaként ismerik. Nem véletlenül, hisz publikációinak zöme e témakörben született. Munkássága azonban sokszínűbb. Pályája kezdetén egyetemi szakdolgozati témáját továbbfejlesztve írta meg kandidátusi értekezését, mely 1955-ben jelent meg *Az 1831. évi parasztfelkelés* címmel, s e téma folytatásaként adta ki a reformkor jeles politikusa, *Balásházy János* életrajzát (1970), melyet több, még az 1950-es években született részletes tanulmánnyal alapozott meg. Életre szóló feladatának tekintette ekkor a reformkor kutatását. Ennek jegyében született számos tanulmánya a korabeli gazdasági és társadalmi viszonyokról, természeti csapásokról, a magyar, a szlovák és a román parasztság helyzetéről, mozgalmairól. Különösen foglalkoztatta Széchenyi István tevékenysége, s terve volt életrajzának megírása.

Az MTA Történettudományi Intézetének munkatársaként azonban Magyarország két világháború közötti történetének kutatása lett a feladata. A korszak számos bel- és külpolitikai vonatkozását vizsgálta, illetve fontos személyiségének politikai pályáját, szerepét ismertette meg a szakmával és a történelem iránt érdeklődő olvasókkal. Ennek során több – addig „tabunak” tekintett – témáról írt először könyvet és tanulmányt.

Elsőként Teleki Pál miniszterelnökségének bel- és külpolitikai vonatkozásait kutatta. Ennek eredményeként született meg a korszak ellentmondásos eseményeit feldolgozó, idehaza és a határon túl is vitákat kiváltó, új ismereteket közlő és összefüggésekre rámutató könyve: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941* (1967), amit Teleki életrajza (*Teleki Pál. Legenda és valóság* – 1969), majd később *Teleki Pál titokzatos halála* (1989) című könyve követett. A miniszterelnök személye mellett Bajcsy-Zsilinszky Endre alakja és politikai nézetei, tevékenysége foglalkoztatta (*Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla* – 1986).

Mindezek mellett több nagy tudományos projekt megvalósításában vett részt. Jelentős szerepe volt a máig megkerülhetetlen forrásbázisnak számító *A Wilhelmsstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944* (1968) dokumentumainak gyűjtésében és szerkesztésében. Szerkesztője volt az Akadémiai Kiadó nagyszabású *Magyarország története tíz kötetben* című sorozata 8. kötetének (1976 és 1978), s ő írta az 1936–1945 közötti belpolitikai fejezeteket. Az MTA alapítása 150. évfordulójára készült összefoglalóban (*A Magyar Tudomá-*

nyos Akadémia másfél évszázada 1825–1975 – 1975) ő jegyezte az 1918 és 1949 közötti időszakokat tárgyaló fejezeteket.

Az 1970-es évektől lett fő kutatási témája a magyarországi német kisebbség története, melyet több aspektusból is vizsgált. Ő adott közre először könyvet Magyarországon a németek körében végzett SS-toborzásokról (*SS-toborzás Magyarországon – 1974*), illetve akadémiai doktori értekezésének kiadása révén a Volksbundról (*Ez volt a Volksbund. A német népcsoportpolitika és Magyarország 1938–1945 – 1978*). E munkája német–osztrák kiadásban is megjelent (*Ungarn und die deutsche „Volkgruppenpolitik“ 1938–1945 – 1981*). Ennek előzményeit tárgyalta későbbi, német nyelvű könyvében: *Teufelskreis. Die Mindenrheitenfrage in den deutsch-ungarischen Beziehungen 1933–1938* (1989). Vizsgálódásai nem korlátozódtak a magyarországi németiségre. Egyrészt a kérdést – elsősorban alapos tanulmányokban – nemzetközi összefüggésben is tárgyalta, különös figyelmet fordítva a magyar nemzetiségpolitika és a környező országok német és magyar kisebbségeinek helyzetére, az ottani kormányok ezzel kapcsolatos taktikai megfontolásaira. Másrészt összefoglalóan is áttekintette a magyar állam 20. századi kisebbségi politikáját és az itteni nemzetiségek helyzetének alakulást: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989* (1989); németül: *Zeitgeschichte der Ungarndeutschen seit 1919, mit einer Vorgeschichte* (1991); *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig* (1994); *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században* (1998). Ilyen összegzésnek tekinthetjük a 70. születésnapja alkalmából a Pécsi Tudományegyetemen megjelentett könyvét: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből* (1997). A magyarországi szlovákság történetének kutatását segítette a szlovákok lakta hazai településekről készült dokumentumok közreadásával: *A szlovákok történetéhez Magyarországon 1919–1945* (1989). Külön kötetet szánt az MSZDP nemzetiségpolitikájának áttekintésére – *A szociáldemokrata párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon 1919–1945* (1986) –, mely németül is megjelent (1991). E munkái kiterjedt, nemcsak magyarországi levéltárakban, hanem számos külföldi – német, osztrák, csehszlovákiai, lengyel – archívumban folytatott alapos forrásfeltárás és a nemzetközi szakirodalom széleskörű felhasználása alapján születtek. Kutatásainak részeredményeit több száz tanulmányban és cikkben, hazai és külföldi konferencia-előadásban adta közre nemcsak magyar nyelven, hanem németül, angolul, szlovákul, lengyelül, románul és oroszul is. Könyveire és tanulmányaira több mint másfél száz recenzióban és vitacikkben reflektáltak Magyarországon kívül főként német, illetve cseh és szlovák nyelvterületeken, de az USA-ban és Kanadában is. Hivatkozásainak száma ezt a mértéket is sokszorosan meghaladta.

Tilkovszky nemzetiségpolitikai munkái számos új eredménnyel gazdagították szakirodalmunkat. Jóllehet, őt követő kutatók az újabban megnyílt levéltári állagok megismerésének, illetve más szempontú megközelítéseknek köszönhetően számos vonatkozásban meghaladták – különösen az 1960–1970-es évek politikai elvárásai

által befolyásolt, korlátozott – megállapításait, értékeléseit, könyvei és tanulmányai máig kiindulópontként szolgálnak a témakörrel foglalkozók számára. Ez köszönhető volt annak, hogy kutatómunkáját mindig a források tisztelete, egyben szakszerű forráskritika jellemezte. S annak is, hogy a kérdést sohasem önmagában, hanem – a Történettudományi Intézetben 1981-ben megfogalmazott minősítés szerint – „a magyar társadalom ezzel kapcsolatos felfogásainak, vitáinak elemzésével, másrészt a kisantant-országokbeli kisebbségi problémával szoros összefüggésben” vizsgálta.

Tilkovszkyt sohasem politikai, hanem mindig szakmai megfontolások vezérelték. Nem volt az MSZMP tagja, a rendszer iránt nem elkötelezettséget, csak lojalitást tanúsított. Közéleti tevékenységet is csak szakmai területen vállalt. E téren kiemelkedő teljesítménye volt a *Századok* szerkesztőjeként 1963–2004 között kifejtett tevékenysége.

Kutatói mentalitása és emberi magatartása egyaránt szerepet játszott abban, hogy munkahelyén „nagy szorgalmú, szaktudományának élő, nagy teljesítményekre képes” történésznek, egyben „köztisztelőben álló személyiségnek” tartották.

1982-ben az akkor szerveződő Janus Pannonius majd Pécsi Tudományegyetem másodállású egyetemi tanára lett, s maradt 1997-ig, nyugdíjazásáig. Ő maga „élete utolsó nagy ajándékaként” értékelte, hogy történész hallgatókat oktathatott. Ön-vallomásában így írt erről: „*A történettudománynak nemcsak eredményeit ismer-tethettem meg hallgatóimmal, hanem talán érzékeltethettem velük azt az élményt is, amit számomra szakmám szenvedélyes szeretete és szorgalmas művelése jelentett. Reagálásukból, kérdéseikből, véleményükből sokat tanulhattam, s egyre inkább tapasztalhattam e kapcsolat jótékony hatását történelemkutatói munkásságomra is.*” Hallgatói kedvelték a gazdag ismeretanyagot sokoldalú összefüggésekben közvetítő, alkalmanként finom humorral fűszerezett előadásait, izgalmas kérdéseket nyíltan megvitató szemináriumait. A legérdeklődőbbeknek speciális foglalkozásokat tartott tanrenden kívül is. Fiatal kollégáit mindvégig patronálta. Segítette tanul-mányaik megjelentetését, recenziók írására sarkalta őket, egyúttal megismertette velük a műfaj kritériumait, módszertani fogásait.

Pécsi másfél évtizede alatt nem zárkózott be az egyetem falai közé. Széleskörű kapcsolatokat épített ki a város és a dél-dunántúli régió közgyűjteményeivel, tudományos műhelyeivel, nemzetiségi szervezeteivel. Összesen 20 tudományos és népszerűsítő előadást tartott a város különböző intézményeiben, illetve Baranya vidéki településein. Ez a szám bővíthető lenne a környező megyékben vállalt fellépésekkel. Tanulmányai jelentek meg a Baranya, a Somogy és a Tolna Megyei Levéltár évkönyveiben, cikkeinek sora a megyei lapokban.

Tilkovszky Loránttal színvonalas szakmai teljesítményt maga után hagyó, termékeny kutató, kedvelt tanár, sokak által kedvelt és tisztelt kolléga távozott közülünk.